

Jurisprudence and Legal Review of Religious Tourism and Its Economic Effects

Alireza Keshtkar¹, Masoud Raei Dehaqi^{2*}, Manouchehr Tavasolli Naeini³

1. PhD student of International Law, Isfahan (Khorasgan) Branch, Islamic Azad University, Isfahan, Iran.

2. Professor, Department of Law, Najafabad Branch, Islamic Azad University, Najafabad, Iran.

3. Associate Professor, Department of Law, Faculty of Administrative Sciences and Economics, Isfahan University, Isfahan, Iran.

ARTICLE INFORMATION

Article Type: Original Research

Pages:35-50

Article history:

Received: 2 Nov 2022

Edition: 30 Dec 2022

Accepted: 26 Feb 2023

Published online: 1 Jul 2023

Keywords:

Religious Tourism, Economic Works, Tourist Support, Tourism Police.

Corresponding Author:

Masoud Raei Dehaqi

Address:

Iran, Najaf Abad, Islamic Azad University, Department of Law.

Orchid Code:

0000-0002-0494-5058

Tel:

03135253659

Email:

m.raei@phu.iaun.ac.ir

ABSTRACT

Background and Aim: Religious tourism is an important type of test tourism that has different cultural, social and economic dimensions. Its economic dimensions have been given less attention. The purpose of this article is to examine the legal jurisprudence of this type of tourism and its economic effects explain.

Materials and Methods: This article is Analytical descriptive .

Ethical considerations: In this article, Originality of texts, honesty and trusteeship Has been complied with.

Results: The Results showed It has been accepted and recommended in religious tourism jurisprudence. In Iran's legal system, although there is no specific law related to religious tourism, some laws have been established to support tourism. Of course, the laws supporting tourism, including religious tourism, are facing loopholes. The support for tourists is not very tangible and the existing laws are not sufficient to support tourists. Lack of tourism police, lack of preventive approach and attitude of the factors related and interested in tourism are other legal gaps in the field of religious tourism in Iran. In addition, the findings indicate that creating employment, economic prosperity and increasing national income are among the most important economic effects of religious tourism.

Conclusion: The result is that laws to protect tourists, including religious tourists, are formulated and supporting institutions such as the tourism police are established. On the other hand, in order to be economically productive from tourism, planning and management of religious tourism is necessary. A systematic, specific and appropriate management model is very necessary to exploit the existing capabilities in religious cities.

Cite this article as:

Keshtkar A, Raei Dehaqi M, Tavasolli Naeini M. Jurisprudence and Legal Review of Religious Tourism and Its Economic Effects. *Economic Jurisprudence Studies*. 2023.

فصلنامه مطالعات فقه اقتصادی، دوره پنجم، شماره دوم، تابستان ۱۴۰۲

بررسی فقهی حقوقی گردشگری مذهبی و آثار اقتصادی آن

علیرضا کشتکار^۱، مسعود راعی دهقی^{۲*}، منوچهر توسلی نائینی^۳

۱. دانشجوی دکتری حقوق بین‌الملل، واحد اصفهان (خوراسگان)، دانشگاه آزاد اسلامی، اصفهان، ایران.

۲. استاد، گروه حقوق، واحد نجف آباد، دانشگاه آزاد اسلامی، نجف آباد، ایران.

۳. دانشیار، گروه حقوق، دانشکده علوم اداری و اقتصاد، دانشگاه اصفهان، اصفهان، ایران.

چکیده

زمینه و هدف: گردشگری مذهبی از انواع مهم گردشگری است که دارای ابعاد مختلف فرهنگی اجتماعی و اقتصادی است اما ابعاد اقتصادی آن کمتر مورد توجه قرار گرفته است. هدف مقاله حاضر بررسی فقهی حقوقی این نوع گردشگری و تبیین آثار اقتصادی آن است.

مواد و روش‌ها: روش مقاله توصیفی تحلیلی است.

ملاحظات اخلاقی: در این مقاله، اصالت متون، صداقت و امانت‌داری رعایت شده است.

یافته‌ها: یافته‌ها نشان داد در فقه گردشگری مذهبی مورد پذیرش قرار گرفته و به آن توصیه شده است. در نظام حقوقی ایران نیز اگرچه قانون خاصی در ارتباط با گردشگری مذهبی تدوین نشده اما برخی قوانین در حمایت از گردشگری وضع شده است. البته قوانین حمایت از گردشگری و از جمله گردشگری مذهبی با خلاءهایی مواجه است. حمایت از گردشگر چندان ملموس نبوده و قوانین موجود کفایت لازم را در حمایت از گردشگران ندارد. فقدان پلیس گردشگری، عدم رویکرد و نگرش پیشگیرانه عوامل مرتبط و ذی‌نفع با گردشگری از دیگر خلاءهای حقوقی در زمینه گردشگری مذهبی در ایران است. علاوه بر این، یافته بر این امر دلالت دارد که ایجاد اشتغال، رونق اقتصادی و افزایش درآمد ملی از مهمترین آثار اقتصادی گردشگری مذهبی است.

نتیجه‌گیری: نتیجه اینکه قوانینی حمایت از گردشگران از جمله گردشگران مذهبی تدوین و نهادهای حمایت‌کننده‌ای مانند پلیس گردشگری تاسیس گردد. از طرفی، به منظور بهره‌وری اقتصادی از گردشگری، برنامه‌ریزی و مدیریت گردشگری مذهبی ضروری است. یک الگوی مدیریتی نظام‌مند، مشخص و مناسب جهت بهره‌برداری از قابلیت‌های موجود در شهرهای مذهبی بسیار ضروری است.

اطلاعات مقاله

نوع مقاله: پژوهشی

صفحات: ۵۰-۳۵

سابقه مقاله:

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۰۸/۱۱

تاریخ اصلاح: ۱۴۰۱/۱۰/۰۹

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۱۲/۰۷

تاریخ انتشار: ۱۴۰۲/۰۴/۱۰

واژگان کلیدی:

گردشگری مذهبی، آثار اقتصادی، حمایت از گردشگر، پلیس گردشگری.

نویسنده مسئول:

مسعود راعی دهقی

آدرس پستی:

ایران، نجف آباد، دانشگاه آزاد اسلامی، گروه حقوق.

تلفن:

۰۳۱۳۵۲۵۳۶۵۹

کد ارکید:

0000-0002-0494-5058

پست الکترونیک:

m.raei@phu.iaun.ac.ir

۱. مقدمه

از مهم‌ترین انگیزه‌های مهم گردشگری در جهان انگیزه مذهبی و زیارتی است. این نوع گردشگری یکی از پایدارترین انواع گردشگری است. «زیارت و گردشگری مذهبی که ریشه در باورها و اعتقادات دینی مذهبی در جهان دارد، به مفهوم تخصصی خود و فراتر از وابستگی به زمان و اوقات فراغت، عامل مهم جغرافیای انسانی در شکل‌گیری مسافرت، ایجاد تمرکز و چشم‌انداز فرهنگی و دینی است. از طرف دیگر صنعت گردشگری مذهبی یکی از راهکارهای معرفی تاریخ، فرهنگ و ارزش‌های اعتقادی و همزیستی مسالمت‌آمیز ادیان در بین کشورها است به علاوه اماکن متبرکه و مذهبی علاوه بر قد است و معنویت منحصر به فرد، بیانگر آداب و رسوم، اعتقادات و اندیشه‌های مردم می‌باشند. به لحاظ موقعیت فرهنگی و مذهبی خاص ایران، مدیریت گردشگری مذهبی، رشد و توسعه قابل توجهی دارد؛ به گونه‌ای که تنوع مراکز، آثار تاریخی و عبادتگاه‌های ادیان مختلف موجود در کشور، موقعیت ایران را در تمام دنیا بی‌نظیر کرده است. جاذبه‌های مذهبی ایران پیوند تعالیم مذهبی، هنر و زندگی ایرانی را بازگو می‌کند و در حال حاضر یکی از اولویت‌های گردشگران خارجی برای سفر به ایران است. لذا، انگیزه مذهبی گردشگران خارجی برای سفر به ایران، بسیاری از موانع و مشکلاتی که در تعاریف پدیده گردشگری و آثار منفی اجتماعی و فرهنگی مترتب بر آن نهفته است، از بین می‌برد و راه برای توسعه و مدیریت گردشگری مذهبی فراهم می‌کند. در ایران این جاذبه‌های فرهنگی-مذهبی (امامزادگان، زیارتگاه‌ها، مساجد تاریخی، حسینیه‌ها و ...) در کنار اجرای مراسم فرهنگی و

مذهبی در آن‌ها که ریشه در باورها و اعتقادات دارند منجر به پیوند بین فرهنگ و مذهب شده است و تعداد زیادی از گردشگران مذهبی و فرهنگی را به خود جذب کرده است. سفرهایی که با انگیزه معنوی و مذهبی انجام می‌شوند در طی سال‌های اخیر رشد چشمگیری داشته است و سهم عمده‌ای را در صنعت گردشگری به خود اختصاص داده است. در بیشتر شهرها و مناطق زیارتی و مذهبی، گردشگری مذهبی تأثیر خاصی بر روی ساختار مدیریت شهری می‌گذارد. آن چیزی که در شهرهای زیارتی مورد توجه برنامه ریزان قرار می‌گیرد، بهبود کیفیت خدمات و مدیریت صحیح اماکن مذهبی است. لذا مدیریت گردشگری مذهبی در شهرهای زیارتی دارای ابعاد مختلفی است و علاوه بر ارتقای عوامل فرهنگی، اجتماعی و معنوی زائران، نیازهای زیرساختی، اقتصادی و زیست محیطی را در شهر در بر می‌گیرد. پژوهش‌های متعددی در زمینه گردشگری مذهبی انجام شده است: معصومه آقاجانی و سعید فراهانی فرد، در مقاله‌ای، عوامل مؤثر بر گردشگری مذهبی در ایران را بررسی کرده‌اند (آقاجانی و فراهانی، ۱۳۹۴). محمدحسن ملکی و سایرین نیز در مقاله‌ای به آینده پژوهی گردشگری مذهبی استان قم با رویکرد سناریو نگاری پرداخته‌اند (ملکی و سایرین، ۱۳۹۸). همچنین محمدرضا رخش ماه و علیرضا بیدخوری در مقاله‌ای، نقش امنیت در گردشگری مذهبی منطقه ثامن کلان‌شهر مشهد را بررسی کرده‌اند (رخش‌ماه و بیدخوری، ۱۴۰۰). اما به بررسی گردشگری مذهبی از منظر فقهی حقوقی و آثار اقتصادی آن پرداخته نشده است. در مقاله حاضر تلاش شده به بررسی این موضوع مهم پرداخته شود و نوآوری مقاله حاضر در همین نکته نهفته

۵. بحث

۵-۱. بررسی فقهی گردشگری مذهبی

گردشگری مذهبی عبارت است از بازدید گردشگران از اماکن مقدسی مانند زیارتگاه‌ها، مقابر، امامزاده‌ها و مانند آن‌ها (باقر نیا؛ احمدیان، ۱۳۹۳، ۲۴). تحقیقات در زمینه گردشگری مذهبی یک پدیده نسبتاً جدید است. به طوری که محققان تعریف زائران مذهبی به شکل گردشگری زیارت یا گردشگری مذهبی را تا اوایل دهه ۱۹۹۶ شروع نکرده بودند (جاورسکی و اسمیت، ۱۹۹۲). حتی گردشگری مذهبی در ادبیات دانشگاهی هم به عنوان یک بخش مشخص از بازار گردشگری و هم بخشی از گردشگری فرهنگی و میراث در نظر گرفته می‌شود (اولسن، ۲۰۰۸). بازدید افراد در غالب گردشگر، مذهبی می‌تواند بازدید از اماکن مذهبی یا بازدید از مراسم، آیین‌ها و جشن‌های مذهبی باشد. «فرهنگ زیارت و گردشگری مذهبی به عنوان یک کالای معنوی از طریق ایجاد حالات روحی، عاطفی، اجرای مراسم‌های معنوی قابل عرضه هست و می‌تواند منجر به اشاعه فرهنگی در قالب‌های فکری، رفتاری، و بنیاد زندگی جمعی از نسلی به نسل دیگر شود» (بونو فیس، ۱۳۸۰: ۱۲۰). توسعه گردشگری مذهبی که بخشی از گردشگری فرهنگی است در ایران پهنه‌های خاص و مناطقی را به صورت گونه‌های فرهنگی ویژه به خود اختصاص داده است (پاپلی یزدی؛ سقایی، ۱۳۸۹: ۸۷).

گردشگری مذهبی در فقه از اهمیت بالایی برخوردار است. برگزاری سالیانه مراسم حج نمونه بارز این اهمیت است که دارای ابعاد اقتصادی مهمی است (شریعتی فرد؛ خزائی و معصومی، ۱۴۰۱، ۲۴). همچنین «زیارت رسول اکرم صلی

است. سؤال مقاله بدین شکل قابل طرح است که رویکرد فقه و حقوق در حمایت از گردشگری مذهبی چگونه قابل بررسی است و این نوع گردشگری چه آثار اقتصادی به دنبال دارد؟ به منظور بررسی سؤال مورد اشاره ابتدا، به بررسی جایگاه گردشگری مذهبی در فقه و حقوق پرداخته می‌شود و در ادامه آثار اقتصادیان مورد بررسی قرار می‌گیرد.

۲. مواد و روش‌ها:

روش مقاله توصیفی تحلیلی است.

۳. ملاحظات اخلاقی:

در این مقاله، اصالت متون، صداقت و امانت‌داری رعایت شده است.

۴. یافته‌ها:

یافته‌ها نشان داد در فقه گردشگری مذهبی مورد پذیرش قرار گرفته و به آن توصیه شده است. در نظام حقوقی ایران نیز اگرچه قانون خاصی در ارتباط با گردشگری مذهبی تدوین نشده اما برخی قوانین در حمایت از گردشگری وضع شده است. البته قوانین حمایت از گردشگری و از جمله گردشگری مذهبی با خلاءهایی مواجه است. حمایت از گردشگر چندان ملموس نبوده و قوانین موجود کفایت لازم را در حمایت از گردشگران ندارد. فقدان پلیس گردشگری، عدم رویکرد و نگرش پیشگیرانه عوامل مرتبط و ذی‌نفع با گردشگری از دیگر خلاءهای حقوقی در زمینه گردشگری مذهبی در ایران است. علاوه بر این، یافته بر این امر دلالت دارد که ایجاد اشتغال، رونق اقتصادی و افزایش درآمد ملی از مهمترین آثار اقتصادی گردشگری مذهبی است.

محسوب می‌شود. کارکرد فرهنگی و اجتماعی شناخت میان فرهنگی نیز مقدمه‌ای برای رسیدن به توحید می‌باشد» (همایون، ۱۳۹۱، ۱۷). بنابراین یک کارکرد مهم شناخت میان فرهنگی خودشناسی است. اگر فرهنگ‌های بشری را اعتباریات در هم پیچیده و اغلب غیر محسوسی بدانیم که معمولاً مانع شناخت کمال حقیقی می‌شود آن گاه شناخت میان فرهنگی با نشان دادن جنبه‌های پنهان فرهنگ خود بستر بسیار مناسبی برای زدودن موانع شناخت کمال حقیقی محسوب می‌گردد. اساساً در بینش توحیدی تعاملات، بیرونی آینه‌ای است برای شناخت درونی و بازیابی خود واقعی تعارف در حقیقت فلسفه و حکمت آفرینش تفاوت‌ها و کثرت‌های انسانی است تا بتوانند راهی به سوی معرفت و کمال نهایی پیدا بکنند (بابایی، ۱۳۹۶، ۲۷).

تذکر و عبرت از دیگر دلایل اهمیت گردشگری مذهبی در فقه اسلام است. در قرآن کریم در بیش از ۶ آیه فرمان به سیر در زمین، جهت عبرت از سرگذشت پیشینیان و آگاهی از چگونگی آفرینش می‌دهد همچنانکه در سوره آل‌عمران آیه ۱۳۷ فرموده: «در روی زمین گردش کنید و ببینید سرانجام تکذیب کنندگان چگونه بوده است». قرآن مجید دوران‌های گذشته را با زمان حاضر و زمان حاضر را با تاریخ گذشته پیوند می‌دهد، و پیوند فکری و فرهنگی نسل حاضر را با گذشتگان برای درک حقایق لازم و ضروری می‌داند زیرا از ارتباط و گره خوردن گذشته و حاضر وظیفه و مسئولیت آیندگان روشن می‌شود. قبل از آیه‌ی فوق خداوند می‌فرماید: «خداوند سنت‌هایی در اقوام گذشته داشته که این سنن هرگز جنبه اختصاصی ندارد و به صورت یک سلسله قوانین حیاتی درباره همگان اجرا

اللّه علیه و آله، به ویژه برای حج‌گزار مستحب مؤکد است و چنانچه زیارت آن حضرت از سوی همگان ترک شود، بر حاکم اسلامی واجب است مردم را به زیارت وا دارد» (نجفی، ۱۴۰۴، ج ۲۰، ۵۱-۵۲)؛ از این‌رو، برخی، «زیارت آن حضرت را در هر سال واجب کفایی» دانسته‌اند (حر عاملی، ۱۴۰۹، ج ۱۴، ۳۳۲). «زیارت دیگر انبیای الهی، همچون حضرت هود و صالح و نیز آدم و نوح، دفن شده در جوار مرقد امیر مؤمنان علی علیه السلام، همچنین زیارت ائمه علیهم السلام به‌ویژه پس از گزاردن حج و نیز حضرت زهرا سلام الله علیها در روضه (محدوده بین قبر شریف رسول خدا صلی الله علیه و آله و منبر آن حضرت) مستحب مؤکد و در روایات بر آن تأکید شده است» (حر عاملی، ۱۴۰۹، ج ۱۴، ۳۹۷) زیارت قبر مؤمن، به ویژه در روزهای جمعه قبل از طلوع خورشید، صبح شنبه، دوشنبه و عصر پنجشنبه و طلب مغفرت برای وی و خواندن هفت بار سوره قدر، مستحب است (بحرانی، ۱۳۶۳، ج ۴، ۱۶۹؛ کلینی، ۱۳۶۲، ج ۲، ۱۷۶). در نظام فکری اسلام تمام مسائل به توحید باز می‌گردد و توحید مبنای تمامی آموزه‌های اسلامی می‌باشد. ارتباط مبنایی توحید با گردشگری مذهبی از چند طریق قابل اثبات است. شناخت از جمله این موارد است. شناخت آدمی سطوح مختلفی دارد یکی از انواع معرفت شناختی است که در جریان گردشگری فرهنگی و در ارتباط با مردمان با فرهنگ‌های مختلف و همچنین دستاوردهای فرهنگی آنان حاصل می‌شود این شناخت کارکردهای مختلفی می‌تواند داشته باشد اما در نهایت همه آن‌ها به یک کارکرد مشخص ختم می‌شود در بینش، توحیدی شناخت میان فرهنگی مبنایی توحیدی دارد و به عنوان راهی به معرفت و کمال نهایی

نظام حقوقی ایران با خلأهایی در زمینه حمایت از گردشگر مواجه است. یکی از موضوعات صنعت گردشگری، امنیت و پاشنه آشیل این صنعت، ناامنی است. در حقوق کیفری ایران، قوانین ویژه امنیت گردشگران وضع نشده است. فصل نهم از قانون تعزیرات مصوب ۱۳۷۵ بر مقابله با تخریب اموال تاریخی، فرهنگی، تأکید دارد اما سختی در حمایت از گردشگران دیده نمی‌شود. همان‌گونه که تخریب آثار گردشگری از جمله آثار گردشگری مذهبی در ورود خسارت به این صنعت تأثیرگذار است، عدم وجود امنیت برای گردشگران نیز، تأثیر منفی بر این صنعت می‌گذارد (شایان، ۱۳۸۴، ۱۷۴-۱۷۵). فقدان پلیس گردشگری از دیگر خلأهای در زمینه گردشگری و از جمله گردشگری مذهبی در ایران است. سازمان جهانی گردشگری به منظور ارائه خدمات بهتر به گردشگران، سازمان ویژه‌ای بنام پلیس گردشگری را در سطح محلی و ملی توصیه کرده و اعلام نمود که این پلیس با کمک و همکاری ادارات گردشگری و ادارات اجرای قانون در هر کشور ایجاد و آموزش‌ها و امکانات لازم جهت تأسیس آن فراهم شود (نجفی ابرندآبادی، ۱۳۷۸). پیشگیری پلیسی از بزهکاری یعنی اقدام‌های اجتماعی و فرهنگی پلیس به منظور سالم سازی جامعه و مبارزه با عوامل جرم‌زا یعنی پلیس علاوه بر وظیفه‌اش به عنوان ضابط قضائی می‌تواند قبل از وقوع جرم نیز مداخله و اقدام کند. وظایف پلیس گردشگری عمدتاً شامل تأمین امنیت گردشگران، حمایت و حفاظت از آنان، شناسایی جذابیت‌های گردشگری به منظور تحت حمایت و محافظت قرار دادن آن‌ها، اطلاع‌رسانی، ارائه خدمات ویژه از قبیل خدمات اداری، اقدام سریع و فوری در موارد جنائی که گردشگران به نحوی در آن دخیل هستند و

می‌شود.» همچنین قرآن مجید به مسلمانان دستور می‌دهد: «بروید در روی زمین بگردید و در آثار پیشینیان و ملت‌های گذشته. زمامداران دقت کنید و بنگرید پایان کار آن‌ها که کافر شدند و پیامبران خدا را تکذیب کردند به کجا رسید.» آثار گذشتگان، حوادث پنددهنده‌ای برای آینده‌گان است و مردم می‌توانند با استفاده از آن‌ها از مسیر حیات و زندگی صحیح آگاه شوند (مکارم شیرازی، ۱۴۰۰، ۲۳). همان طوری که از آیات فوق استنباط می‌شود از گردشگری به عنوان حقی برای بشر یاد شده است چرا که خداوند متعال در این آیات به سیر و سیاحت تأکید کرده و حتی در مواردی دستور به سیاحت داده است (غریبه، ۱۳۹۰: ۱۸۸، ۱۹۱). بدیهی است که لازمه انجام این امر، برخورداری از حق سیاحت است که لازم و ملزوم یکدیگر هستند یعنی اولاً انسان باید از حق سیاحت و گردشگری برخوردار باشد تا بتواند با استناد به آن حق به امر خداوند برای سیاحت کردن عمل بکند.

۵-۲. بررسی حقوقی گردشگری مذهبی

در قوانین داخلی کشور مقررات متعددی در خصوص حقوق گردشگران و حمایت از آنان مشاهده می‌شود. از جمله مقررات مذکور می‌توان به قانون توسعه صنعت ایرانگردی و گردشگری مصوب ۱۳۷۰ با اصلاحیه ۱۳۷۵ اشاره نمود که در مواد، ۳، ۴، ۵، ۱۰ و کلیه مواد آیین‌نامه اجرائی قانون توسعه صنعت ایرانگردی و گردشگری مصوب ۱۳۷۳ که مجموعاً ۱۲ ماده می‌باشد. از دیگر قوانین و مقررات در این زمینه می‌توان به قانون تشکیل سازمان میراث فرهنگی و گردشگری مصوب ۱۳۸۲ اشاره نمود. گردشگری به صورت کلی و از جمله گردشگری مذهبی در

در نهایت اجازه ندهند که گردشگران به «قربانیان مجاز و مشروع» تبدیل شوند. بدیهی است اگر جامعه و ساختار آن طوری باشد که آشکارا یا به طور ضمنی فعالیت‌های ضد گردشگری را تأیید یا حداقل در برابر آن سکوت کنند، آن وقت قربانی سازی گردشگران راحت‌تر و سهل‌تر می‌شود. «برای کنترل میزان جرائم مرتبط با گردشگری و ایجاد امنیت برای آنان که لازمه توسعه این صنعت است، نیاز به اعمال مشترک و همگانی وجود دارد» (چسنی لیند، ۲۰۰۴، ۱۸۵). مقامات اماکن گردشگری به عنوان متولی اصلی این صنعت، بایستی با تهیه و پخش جزوه‌های آموزش، نصایح، رهنمودها و ارشادات لازم را به گردشگران ارائه داده و آنان را از خطرات و تهدیدات بالقوه آگاه نمایند. این اطلاعات علاوه بر این، می‌تواند شامل محل‌های ناامن و جرم خیز اطراف مؤسسات گردشگری و مراکز رفت‌وآمد گردشگران و سایر اطلاعات ضروری باشد. مثلاً در تایلند، مقامات مربوطه پوسترهایی را تهیه و نصب کرده‌اند که به گردشگران در خصوص عملیات‌های کلاهبردانه در مورد جواهرآلات و سایر اشیاء قیمتی هشدار داده و آن‌ها را راهنمایی می‌کند و توصیه‌هایی مبنی بر اینکه محل جواهرآلات خود را محرمانه و مخفی نگه دارند. یکی از مهم‌ترین اقدامات پیشگیرانه پیشنهادی این است که سرپرستان تورها یا راهنمایان از لحاظ استراتژیکی و تاکتیکی بایستی یونیفرم پلیس بپوشند (بدون سلاح) و در مناطقی که تعداد زیادی از گردشگران در طول روز حضور دارند نگرهبانی بدهند زیرا حضور پلیس و گشت زنی آن و در عین حال قابل رؤیت بودنش یک عامل بازدارنده است. این اشخاص معمولاً کارمندان و مستخدمین ادارات دولتی گردشگری

پیشگیری از فعالیت‌های غیرقانونی مربوط به گردشگری است. بنابراین پلیس نیروی اصلی و مبنایی اجرای قانون در اکثر کشورها برای تأمین و فراهم آوردن حمایت و مساعدت به کلیه افراد در داخل قلمرو قضائی انگاشته شده است ولی به دلیل اینکه گردشگران اغلب با مسائل و مشکلات متعددی مواجه می‌شوند. روشن است که برای موفقیت در پیشگیری از جرم، پلیس گردشگری بایستی با دست‌اندرکاران گردشگری همکاری نزدیک داشته باشد. دست‌اندرکاران گردشگری بایستی کلیه اقدامات لازم برای پیشگیری از وقوع جرم علیه اموال آن‌ها را انجام و تا حد ممکن تلاش‌ها خود را برای تضمین تأمین منابع مالی و سایر امکانات موردنیاز پلیس گردشگری انجام دهند. متقابلاً پلیس گردشگری با آموزش، همکاری و کمک به متصدیان گردشگری تلاش می‌کند که وظیفه پیشگیری و کاهش جرم به نحو احسن انجام گیرد. در ایران، پلیس گردشگری که آموزش‌های لازم در این خصوص دیده باشد، تشکیل نشده است. اهمیت این موضوع وقتی بیشتر نمایان می‌شود که توجه شود جرائم علیه گردشگران تبدیل به یک سوژه بزرگ برای رسانه‌ها می‌گردد و تأثیری مخرب بر جذب گردشگری مذهبی بر جای می‌گذارد.

فقدان رویکرد پیشگیرانه در نهادها و مؤسسات مربوط به گردشگری از دیگر خلأهای حقوقی گردشگری مذهبی در ایران است. نهادها و مؤسسات مختلفی با گردشگری خارجی مرتبط هستند. مؤسسات اجرائی و بخصوص دستگاه‌های تبلیغاتی نقش مهمی در پیشگیری از بزه‌دیدگی گردشگران مذهبی دارند. نهادها و مؤسسات لازم است با آموزش مهارت‌های لازم، مانع از تحریک احساسات عمومی نسبت به گردشگری شده و

نمی‌شود (آجیتی، ۲۰۰۴، ۳۲۴). اثرات گردشگری مذهبی و دینی در کسب‌وکار و اشتغال یکی از موضوعات مهم اقتصادی مرتبط با صنعت گردشگری است بدین علت که فعالیت‌ها و خدمات گردشگری دینی و مذهبی نمی‌تواند توسط به کارگیری تکنولوژی ارائه شود و نیازمند نیروی انسانی است. بدین جهت با گسترش این نوع از گردشگری زمینه‌های اشتغال فراهم می‌شود و می‌توان امیدوار بود که بیکاری کاهش یابد. به طور کلی گردشگری مذهبی و ارتباط آن با اشتغال‌زایی ابعاد مستقیم و غیرمستقیم را شامل می‌شود. در این زمینه مشاغل متعددی که در ارتباط با گردشگری دینی است به وجود آمده است از جمله تأسیس زائرسراها، سوغات سراهای مذهبی، تبلیغات مذهبی، حمل‌ونقل این نوع مشاغل در شهرهایی چون قم و مشهد بیشترین اهمیت را دارند. در زمینه نقش گردشگری دینی و مذهبی و ارتباط آن با تولید شغل مطالعات مختلفی انجام شده است و نشان می‌دهد که ایران با توجه به پیشینه دینی و مذهبی که در آن وجود دارد می‌تواند فرصت‌های تولید شغل بسیاری را فراهم کند.

«گردشگری یک فعالیت خدماتی کاربر است و فرصت‌های شغلی بسیاری ایجاد می‌کند. این صنعت با اغلب صنایع و خدمات در ارتباط است و رونق آن منجر به رونق دیگر بخش‌ها می‌شود. عمده اشتغال آن در زمینه صنایع پشتیبانی، خدماتی، عمده‌فروشی، تفریحات و سرگرمی، هتل‌ها، پارک‌ها و اردوگاه‌های گردشگری و کارگاه‌های تعمیر اتوبوس و حمل و نقل، صنایع غذایی، تولید صنایع دستی و... می‌باشد» (همایون، ۱۳۹۱، ۱۷). «از طرف دیگر این صنعت به جز در سطوح بالا نیاز به تخصص زیادی ندارد و با توجه

هستند. کارمندان هتل‌ها و نگهبانان آن می‌توانند مراقبت و محافظت غیررسمی داشته و با اقدام به مراقبت از خطر وقوع جرم بکاهند (با افزایش خطر هزینه‌های ارتکاب جرم بالا رفته و مطابق تئوری اقتصادی جنایت، مجرم از ارتکاب جرم منصرف می‌شود). آن‌ها می‌توانند از طریق توزیع و پخش پیام‌های ایمنی برای تازه واردین یا نصب این پیام‌ها در محل‌های قابل دید در اتاق‌های هتل و رستوران‌ها، اقدامات احتیاطی را به عمل آورند. چنین تابلوهایی می‌تواند شامل توجه دقیق به هشدارهای ایمنی در خصوص قفل کردن درها و پنجره‌های اتاق‌ها و وسایل نقلیه بدون سرنشین، حمل نکردن پول نقد و نگهداری اشیاء قیمتی در محل‌های غیرقابل رؤیت باشد.

۵-۳- آثار اقتصادی گردشگری مذهبی

در این قسمت به بررسی آثار اقتصادی گردشگری مذهبی پرداخته می‌شود.

۵-۳-۱. اشتغال‌زایی

یکی از مهم‌ترین آثار گردشگری مذهبی در اقتصاد اشتغال‌زایی آن می‌باشد. در دنیای امروز صنعت گردشگری به یکی از ارکان مهم توسعه اقتصادی و تجاری تبدیل شده است. اکثریت اقتصاددانان و برنامه ریزان این صنعت را یکی از ارکان اصلی توسعه اقتصادی در دنیا می‌دانند (مافی و جوانبخت قهفرخی، ۱۳۹۰، ۲۴۴). گردشگری یکی از پیچیده‌ترین فعالیت‌های اقتصادی است و به عنوان کسب و کاری چندعاملی با کارکرد مثبت تلقی می‌شود (پارسا پور و همکاران، ۱۳۹۲، ۱۴۱). گردشگری مذهبی نیز در گروه مهم‌ترین و پرطرفدارترین گردشگری‌ها در دنیا محسوب می‌شود که مشکلات آب و هوایی نیز مانع از انجام آن

(طهماسبی پاشا و مجیدی، ۱۳۸۴، ۲۷). بسیاری از کشورها این صنعت پویا را به عنوان منبع اصلی، درآمد، اشتغال رشد بخش خصوصی و توسعه ساختار زیر بنایی می‌دانند (ابراهیمی و خسرویان ۱۳۸۴، ۳۲). و از این طریق این کشورها توانسته‌اند حضور آگاهانه و فعالانه در عرصه ارتباطات و اطلاعات جهانی را به‌سوی توسعه گردشگری برای مردم خود به ارمغان آرند (شریف‌زاده؛ مرادی نژاد، ۱۳۸۱: ۵۲). علاوه بر این، گردشگری منجر به استخدام نسبتاً بالای زنان و جوانان می‌شود، گردشگری فرصت‌های کارآفرینی بسیاری برای زنان در صنایع دستی، تولید محصولات غذایی و راهنمایی تور ایجاد می‌نماید. همچنین گردشگری مشاغل نیمه وقت ارائه می‌دهد که با توجه به مسئولیت‌های خانه‌داری زنان برای آن‌ها مفید است. از این‌رو گردشگری به‌عنوان ابزاری برای توانمندسازی زنان به کار می‌رود.

۵-۳-۲. توسعه، رونق اقتصادی و افزایش درآمد ملی

گردشگری یکی از عوامل مهم و اثرگذار جهت رسیدن به توسعه اقتصادی-اجتماعی پایدار است. تنوع اقتصادی، افزایش درآمد و ایجاد فرصت‌های شغلی و بهبود وضعیت درآمد از مهم‌ترین آثار توسعه گردشگری است. درآمد حاصل از این صنعت قسمتی از تولید ناخالص داخلی کشور محسوب می‌شود و بر رشد اقتصادی تأثیر می‌گذارد (طیبی و همکاران، ۱۳۸۶). شهر به عنوان واقعیتهای جغرافیایی اقتصادی، سیاسی و جامعه‌شناختی در هر دوره‌ای از رشد و تحول خود از هرکدام از این عوامل تأثیر پذیرفته و بر هرکدام از آن‌ها تأثیر گذاشته است. پیچیدگی هر

به مشاغلی که این صنعت ایجاد می‌کند، عامل مناسبی در ایجاد فرصت‌های شغلی برای نیروی کار ساده بدون تخصص و کارگران نیمه ماهر به شمار می‌رود، به طوری که در برخی کشورهای در حال توسعه بیش از ۱۱ درصد از نیروی فعال، در فعالیت‌هایی اشتغال دارند که به طور مستقیم یا غیرمستقیم با گردشگری مرتبط هستند. در کشور ما که فعالیت گردشگری بسیار محدود است، نیروی مشغول به کار در آن کمتر از ۱ درصد جمعیت فعال کشور را به خود اختصاص می‌دهد» (ضرغام، ۱۳۷۵، ۴۴).

در اصل توسعه اقتصادی در هر کشوری نیازمند سرمایه‌گذاری در بخش‌ها فعالیت‌های مختلف اقتصادی آن کشور است (شاکری؛ سلیمی، ۱۳۸۵، ۱). یکی از قلمروهایی که توان جذب سرمایه و به پیروی از آن توسعه اقتصادی را در پی دارد، گردشگری مذهبی است. در دهه‌های اخیر توسعه گردشگری در تمامی عرصه‌ها، چه در سطح ملی و منطقه‌ای و چه در سطح بین‌المللی مورد توجه برنامه ریزان دولتی و شرکت‌های خصوصی قرار گرفته است (طیبی و همکاران، ۱۳۸۶: ۸۴). «توسعه گردشگری به عنوان مجموعه فعالیت‌های اقتصادی تأثیر بسزایی در تقویت بنیان‌های اقتصادی جوامع داشته و نقش آن به‌عنوان منبع جدیدی برای ایجاد اشتغال کسب درآمد دریافت‌های مالیاتی بیشتر، جذب ارز و تقویت زیرساخت‌های اجتماعی مورد تأیید است» (کاظمی، ۱۳۸۷، ۱). از سوی دیگر «آگاهی جوامع از اینکه گردشگری منبع درآمدی ارزی بسیار مناسب قابل توجهی در اختیار اقتصاد یک کشور قرار می‌دهد سبب شده است که گردشگری مذهبی مفهومی بسیار گسترده در ابعاد مختلف اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی پیدا کند»

میزبان بالا می‌رود. در واقع ورود گردشگر، از طریق تزریق پول و تقاضای منابع خارجی، بر اقتصاد ملی اثر می‌گذارد. این افزایش تعداد گردشگر و به دنبال آن افزایش درآمد همانند افزایش صادرات عمل می‌کند و مخارج گردشگری هر کشور که برای اقامت، سرگرمی، غذا و نوشیدنی و خرید در آن کشور صورت می‌گیرد در اجزای درآمد ملی توزیع می‌شود و از این طریق تأثیر چشمگیری بر تخصیص منابع در درون اقتصاد می‌گذارد. اگرچه این ارز در کشور مقصد هزینه می‌شود اما بخشی از آن به کشورهای مبدأ نشت می‌کند تا کالا و خدمات لازم را برای پاسخگویی به سلیقه‌های متنوع وارد کند و یا هزینه‌ی اتباعی را که به خارج سفر می‌کنند بپردازد و یا صرف برنامه‌های تبلیغاتی شود؛ این نشت نوعی واردات محسوب می‌شود و از این رو باید از درآمد گردشگری کسر شود. قابل ذکر است، افزایش ارزآوری صنعت گردشگری، بسیاری از کالاهای غیرقابل مبادله به دلیل کمبود منابع ارزی را به کالاهای قابل مبادله در سطح بین‌المللی تبدیل می‌کند (طیبی و همکاران، ۱۳۸۶).

گردشگری علاوه بر درآمدزایی سبب افزایش درآمدهای مالیاتی دولت می‌شود. می‌توان گفت افزایش فعالیت اقتصادی ناشی از درآمدهای گردشگری، منحصر به بخش خصوصی اقتصاد نیست، بلکه این درآمدها بر بخش عمومی و دولتی نیز اثر می‌گذارد، زیرا قسمتی از خواسته‌های گردشگران مربوط به کالا و خدمات عمومی از قبیل آب و برق، حمل‌ونقل، جاده و راه‌های مواصلاتی، ارتباطات و سایر خدمات عمومی است، که معمولاً از طریق بخش دولتی تأمین می‌شوند. در رابطه با جاذبه‌های گردشگری،

یک از این عوامل خود موجد پیچیدگی شهر به‌عنوان تبلور فضائی آن‌ها بوده است. مطمئناً سازمان دادن و نظم بخشیدن به شهر و چگونگی رشد و تحول آن نیازمند موضوع شناسی شهر و مسائل شهری و سپس برنامه‌ریزی برای آن می‌باشد (پوراحمد و همکاران، ۱۳۸۵). درآمدهای حاصل از گردشگری به ویژه از نوع مذهبی به فعالیت‌های تجاری تبدیل می‌شود. فروشندگان کالا و خدمات برای تأمین نیاز مشتریان بخشی از درآمد و سود را صرف تهیه کالا و خدمات می‌کنند که شامل سرمایه‌گذاری در راستای بهبود و گسترش ساختارها و تجهیزات جدید می‌شود. این چرخه به‌طور غیرمستقیم سبب تولید درآمد و اشتغال می‌شود.

گردشگری سبب تحرک سرمایه مالی و جلب سرمایه خارجی می‌شود. سرمایه‌گذاری در صنعت گردشگری شامل فعالیت‌های احداث هتل‌ها، فعالیت‌های قبل از آن، تولید وسایل حمل‌ونقل و نیز سهم گردشگری در ایجاد تأسیسات زیربنایی است. به طوری که سرمایه‌گذاری دولت در امور زیربنایی هم موجب رونق گردشگری و هم باعث تشویق واحدهای اقتصادی برای فعالیت در این بخش می‌شود. از این رو می‌تواند بخشی از سرمایه‌های غیر مولد و کاذب را به سمت فعالیت‌های تولیدی هدایت کند و موجب رونق اقتصادی شود. «از دید اقتصاددانان، گردشگری یکی از سریع‌ترین راه‌های بازگشت سرمایه است، زیرا سرمایه‌ی گردشگری از طریق ارز خارجی وارد کشور می‌شود» (معصومی، ۱۳۸۵، ۲۴).

هرچه تعداد افراد وارد شده به کشور بیشتر باشد و ارز بیشتری برای اقامت طولانی‌تر تبدیل کنند به همان نسبت درآمد و ذخیره ارزی کشور

مدیریت مطلوب باشد، اثربخشی مثبتی خواهد داشت اما اگر به مسئله مدیریت و برنامه‌ریزی آن توجه نشود می‌تواند سبب عدم تعادل شهری، افزایش هزینه‌های غیرضروری، افزایش جرائم، افزایش بیکاری و کاهش خدمات می‌گردد (جیمسون؛ سونالا، ۲۰۰۲). در واقع مدیریت گردشگری مذهبی، راهبردی به منظور اثرگذاری بر عواملی چون زمان‌بندی، سهولت دسترسی، تولیدات، آموزش و موقعیت است (تقوایی؛ اکبری، ۱۳۸۷، ۴۵).

مدیریت گردشگری در کلی‌ترین سطح در سازمان جهانی گردشگری و انجمن‌های جهانی گردشگری نیز دیده می‌شود. البته نقش مدیریتی در این انجمن‌ها به اندازه سازمان جهانی گردشگری آشکار نیست. مدیریت گردشگری و به طور خاص گردشگری مذهبی در قالب دولت می‌تواند نقش ایفا کند که در این جایگاه، کارکرد آن نقش قانون‌گذاری و تسهیل‌گری است و به پشتیبانی از بخش خصوصی و توسعه زیرساخت‌های موردنیاز صنعت گردشگری و اشتغال‌زایی می‌پردازد این، مدیریت سرمایه‌گذاری، است به طوری که در این حوزه سرمایه‌گذاران را در زمینه‌های مختلف حمایت می‌کند (سر فلاح، ۱۳۹۳، ۲۹). اصولاً مدیریت گردشگری، مدیریت پایدار منابع است. که اگر مدیریت و برنامه‌ریزی گردشگری نباشد منابع مقصد مورد بهره‌برداری نادرست و بی‌رویه قرار می‌گیرند و روندی فرسایشی را پیش خواهند گرفت تا این که دیگر توانایی عرضه نداشته باشند و یا کیفیت و ویژگی‌های خود را از دست بدهند. لذا، مدیریت گردشگری مدیریت توسعه پایدار گردشگری و منابع آن می‌باشد.

این قبیل خدمات مانند حفاظت از منابع طبیعی، موزه‌ها و بناهای تاریخی بیشتر توسط دولت اداره و کنترل می‌شوند، از آنجاکه مالیات، جزئی از بهای کالاها و خدمات مورد تقاضای گردشگران به شمار می‌رود، این کالاها چه توسط بخش عمومی تأمین شوند و یا بخش خصوصی، درآمد دولت را متأثر می‌سازند. حال آنکه به نظر نگارندگان، با توجه به وابستگی زیاد اقتصاد ایران به صادرات نفت خام و آسیب‌پذیری فراوان آن در اثر وابستگی شدید به نفت و سایر شوک‌های اقتصادی و غیراقتصادی، توسعه صنعت گردشگری تا حد زیادی می‌تواند از این آسیب‌پذیری بکاهد و سبب تنوع بخشیدن به منابع درآمدی کشور شده و به رهایی از اقتصاد تک‌محصولی و پایین بودن صادرات غیرنفتی کمک کند.

۵-۳-۳. ضرورت مدیریت گردشگری مذهبی

مشکلات کار و زندگی، سبب شده است تا افراد از لحاظ روحی و معنوی نیاز فراوانی به تفریح و مسافرت به نقاط مختلف از جمله مکان‌های مذهبی و زیارتی پیدا کنند. این امر اهمیت صنعت گردشگری مذهبی را دوچندان کرده است (توانگر، خاکسار آستانه و رحمانی، ۱۳۹۲، ۲۸). مدیریت گردشگری مذهبی نیازمند توجه به منافع اقتصادی، تولید شغل و پیامدهای اجتماعی و فرهنگی است (پاپلی یزدی و سقایی، ۱۳۸۵، ۴۷). اساساً توسعه و گسترش گردشگری مذهبی در شهرهای زیارتی ایجاب می‌کند که تمامی سازمان‌های متولی گردشگری به شکل اجرایی و عملی با یکدیگر همکاری و تعامل داشته باشند و نظام مدیریت یکپارچه در این زمینه استفاده کنند (اگرسی؛ بایرام؛ کارا، ۲۰۱۲، ۷۸). به این علت که گردشگری مذهبی اگر دارای

۶. نتیجه‌گیری

در مقاله به بررسی این سوال پرداخته شد که گردشگری مذهبی در فقه و حقوق چه جایگاهی داشته و این نوع گردشگری چه آثار اقتصادی به دنبال دارد؟ نتایج نشان داد که گردشگری مذهبی در فقه مورد توجه قرار گرفته است. تأکید منابع دینی بر برگزاری مراسم سالیانه حج بر این امر دلالت دارد. یکی از موضوعات مطرح شده در قرآن کریم برای کشف حقایق هستی و رسیدن به کمال و رشد مسئله سیر و سیاحت می‌باشد که نشان می‌دهد قرآن کریم سیر و سیاحت را وسیله خدانشناسی خودشناسی و جهان‌شناسی معرفی نموده تا بدین وسیله آیات و نشانه‌های حق بر انسان‌ها نمایان گردد. قرآن کریم با بیان سرگذشت زندگانی انبیاء و اولیای الهی و رویدادهای مهمی از جمله مبعوث شدن به رسالت دریافت وحی، آشنایی با قوانین و حقایق هستی که حاصل سیر و سیاحت می‌باشد و با معرفی الگوهای موفق و حسنه الهی در بیان حقایق، صبر و استقامت و کفر ستیزی را بیان می‌نماید. در حقوق ایران نیز قوانین متعددی در حمایت از گردشگری به تصویب رسیده است که به صورت کلی به گردشگری پرداخته و قانون ویژه‌ای در زمینه حمایت از گردشگری مذهبی وجود ندارد. در خصوص حمایت از گردشگران از جمله گردشگران مذهبی خلأهایی در حقوق ایران به چشم می‌خورد. یکی از الزامات اساسی توسعه گردشگری مذهبی رعایت حقوق گردشگران است. فقدان پلیس گردشگری و دادگاه ویژه رسیدگی به مشکلات گردشگران از جمله این خلأهاست. اگرچه منشور حقوق گردشگری از سوی سازمان میراث‌فرهنگی، صنایع‌دستی و گردشگری منتشر شده و آژانس‌های گردشگری و دفاتر

بازاریابی محصولات و تولیدات مذهبی، ایجاد کارگاه‌های تولیدی به منظور تولید محصولات مذهبی و معرفی و ارائه این محصولات به زائران از مهمترین آثار توسعه گردشگری مذهبی است (بیوین و همکاران، ۲۰۱۱، ۸۹). بر این اساس می‌توان این‌گونه بیان کرد که «سرمایه‌گذاری در حوزه گردشگری مذهبی در تمام کشورهای دارای جاذبه‌های مذهبی رو به افزایش است؛ زیرا این نوع از گردشگری نه تنها در توسعه اقتصاد ملی و درآمدهای ارزی نقش بسزایی را ایفا می‌کند بلکه به عنوان یکی از صنایع عاری از آلودگی به ویژه در حوزه سلامت روانی و در عین حال ایجاد کننده مشاغل جدید مشابه سایر انواع گردشگری در جهان، شناخته شده است؛ البته بهره‌مندی حداکثری از این مزایا در این حوزه مبتنی بر برنامه‌ریزی صحیح و همه جانبه توأم با آینده‌نگری برای سرمایه‌گذاری در آن به شمار می‌رود» (توانگر و همکاران، ۱۳۹۲، ۲۹). برنامه‌ریزی گردشگری و به طور خاص گردشگری مذهبی مبین این نکته است که چهار رویکرد در این مورد وجود دارد. دیدگاه پایداری در این دیدگاه گردشگری مانند ابزاری توانمندسازی در راستای اجرای سیاست‌های توسعه پایدار مورد استفاده قرار می‌گیرد دیدگاه فیزیکی در این زمینه گردشگری به عنوان یک پدیده فضایی و منبع مورد استفاده در ساماندهی فضاها مدنظر قرار می‌گیرد. دیدگاه مبتنی بر رشد در این رویکرد از گردشگری و گردشگری مذهبی به‌عنوان اهرم و ابزاری برای بهبود شاخص‌های اقتصادی یک جامعه استفاده می‌شود دیدگاه اجتماعی در این دیدگاه گردشگری به منزله پدیده‌ای برای شکوفایی بهبود شرایط زیستی اجتماع تلقی می‌شود.

اقتصادی در تمام سطوح جامعه به طور یکسان پراکنده شود. به طور کلی، سرمایه‌گذاری در گردشگری مذهبی در پیشبرد اقتصاد ملی نقش بسزایی را ایفا می‌کند و به عنوان یکی از صنایع مهم در ایجاد مشاغل جدید همانند سایر گردشگری‌ها در جهان شناخته شده است. البته بهره‌مندی از این مزایا مبتنی بر برنامه‌ریزی و آینده‌نگری برای سرمایه‌گذاری در آن به شمار می‌رود. با توجه به نقش مهم مدیریت در گردشگری و به خصوص گردشگری مذهبی در ساختار تولید شغل و اشتغال‌زایی برنامه‌های بلندمدت میان‌مدت و کوتاه‌مدت در این زمینه می‌تواند فرصت‌هایی را برای ایجاد شغل در شهرهای مذهبی فراهم آورد مدیریت گردشگری مذهبی در زمینه بازاریابی و تبلیغات یکی از مهم‌ترین عوامل اثرگذار در اشتغال‌زایی است.

۷. سهم نویسندگان

کلیه نویسندگان به صورت برابر در تهیه و تدوین پژوهش حاضر مشارکت داشته‌اند.

۸. تضاد منافع

در این مقاله تضاد منافع وجود ندارد.

منابع فارسی

— ابراهیمی، علیرضا؛ خسروی، محمدرضا، عوامل مؤثر بر رشد و توسعه‌ی صنعت توریسم در استان مازندران (مجموعه مقالات اولین همایش سراسری نقش صنعت گردشگری در توسعه‌ی استان

مسافرتی موظف به نصب آن در مکان فعالیت و رعایت این موارد شده‌اند، اما هنوز در ایران دادگاهی ویژه رسیدگی به جرائم و مشکلات مربوط به گردشگران خارجی و پلیس گردشگری ایجاد نشده است. این در حالی است که به عقیده بسیاری از کارشناسان حقوقی و گردشگری وجود چنین نهادهایی برای توسعه گردشگری و به بلوغ رسیدن این صنعت ضروری است. پیش‌بینی تأسیساتی همچون ایجاد مراجع اختصاصی در رسیدگی به جرائم حوزه گردشگری و وجود کیفیات ویژه در فرآیند رسیدگی، برخورداری این مراجع از قضات و وکلایی با ویژگی‌های خاص و متناسب؛ امکان ویژه اجرای مجازات یا تبدیل یا تخفیف مجازات با شرایط مقرر قانونی، تدوین قانون آئین دادرسی اختصاصی و ایجاد صندوق‌های جبران ضرر و زیان ناشی از جرم به عنوان بخشی از راهکارهای حمایتی قانونی در حمایت از گردشگران خارجی بزه دیده بسیار تأثیرگذار است. علاوه بر این، تشکیل پلیس گردشگری به صورت مستقل و زیر نظر مستقیم اداره کل اتباع، تمهید دیگری است تا ضریب حمایت از گردشگران را افزایش دهد.

در خصوص بخش دوم سوال مقاله که به پرسش از آثار اقتصادی گردشگری مذهبی اختصاص دارد، نیز نتایج بر این امر دلالت دارد که اشتغال مهمترین آثار اقتصادی گردشگری مذهبی است. گردشگری از بزرگ‌ترین صنایع در دنیا محسوب می‌شود و بسیاری از کشورها این صنعت را به عنوان منبع اصلی درآمد، اشتغال‌زایی، رشد بخش خصوصی و توسعه ساختار زیر بنایی می‌دانند این صنعت از طریق تأثیر بر درآمد ملی، اشتغال، تغییر قیمت اقتصاد کشورها را تحت تأثیر قرار می‌دهد و سبب می‌شود تا پول و مزیت‌های

- مازندران)، چاپ اول، تهران، انتشارات
رسانش، ۱۳۸۴.
- احمدیان، رضا؛ باقر نیا، آذین، مبانی
گردشگری فرهنگی، چاپ اول، تهران،
انتشارات تیسرا، ۱۳۹۳.
- آقاجانی، معصومه؛ فراهانی فرد، سعید؛
«گردشگری مذهبی و عوامل مؤثر بر
آن(مطالعه موردی ایران)»، مجله
سیاست‌های راهبردی و کلان»، شماره
نهم، ۱۳۹۴.
- بابایی، حبیب‌الله، درآمدی بر
شاخص‌های تمدنی در اربعین (مجموعه
مقالات دومین همایش بین‌المللی
لقاءالحسین)، جلد چهارم، چاپ اول،
تهران، انتشارات دانشگاه امام
صادق(ع)، ۱۳۹۶.
- بونی فیس، پریسلا، مدیریت گردشگری
فرهنگی، چاپ دوم، تهران، انتشارات
دفتر پژوهش‌های فرهنگی، ۱۳۸۰.
- پاپلی یزدی محمدحسین؛ سقایی،
مهدی، گردشگری ماهیت و مفاهیم،
چاپ اول، تهران، انتشارات وزارت
فرهنگ و ارشاد اسلامی، ۱۳۸۵.
- پاپلی یزدی، محمدحسین؛ سقایی،
مهدی، گردشگری ماهیت و مفاهیم،
چاپ اول، تهران، انتشارات سمت،
۱۳۸۹.
- پارسا پور، خدیجه و همکاران،
«برنامه‌ریزی راهبردی توسعه اشتغال با
تأکید بر گردشگری مذهبی مورد مطالعه
شهر مشهد»، دو فصلنامه گردشگری و
مطالعات، شماره دوم، ۱۳۹۲.
- پوراحمد، احمد و دیگران،
«آسیب‌شناسی طرح‌های توسعه شهر
در کشور»، نشریه پژوهش‌های
جغرافیایی، شماره پنجاه و
هشتم، ۱۳۸۵.
- تقوایی، مسعود و اکبری، مهدی،
مقدمه‌ای بر برنامه‌ریزی و مدیریت
گردشگری شهری اصفهان، چاپ اول،
اصفهان، انتشارات پیام علوی، ۱۳۸۷.
- تقوایی، مسعود؛ موسوی، سید علی؛
غلامی بيمرغ، یونس، «تحلیلی بر
توسعه گردشگری مذهبی مطالعه
موردی: شهرستان نورآباد ممسنی»،
مجله علمی-پژوهشی فضای جغرافیایی،
شماره سی و یکم، ۱۳۸۸.
- توانگر، معصومه و همکاران «مدیریت
گردشگری در شهرهای مذهبی-زیارتی
بررسی تطبیقی مشهد و واتیکان»، دو
فصلنامه گردشگری و مطالعات، شماره
دوم، ۱۳۹۱.
- توانگر، معصومه، بررسی تجارب
بین‌المللی و تحلیل اثرات کمی و کیفی
زیارت و توسعه آن در شهرهای زیارتی
جهان، جلد اول، چاپ اول، مشهد، نشر
طرح پژوهشی جهاد دانشگاهی
مشهد، ۱۳۹۰.

- رخش ماه، محمدرضا؛ بیدخوری، علیرضا، «بررسی نقش امنیت در گردشگری مذهبی منطقه ثامن کلان‌شهر مشهد»، مجله پژوهش‌های گردشگری و توسعه پایدار، شماره شانزدهم، ۱۴۰۰.
- سر فلاح، مهران، مدیریت گردشگری جهانگردی، چاپ اول، تهران، نشر مرکز خدمات تخصصی گردشگری ایران، ۱۳۹۳.
- شاکری، عباس و فریدون سلیمی، «عوامل مؤثر بر جذب سرمایه‌گذاری در منطقه آزاد چابهار و اولویت‌بندی آن‌ها با استفاده از تکنیک ریاضی AHP»، نشریه پژوهش‌نامه اقتصادی، شماره بیستم، ۱۳۸۵.
- شایان، علی، عدالت برای بزه‌دیدگان، چاپ اول، تهران، نشر سلسبیل، ۱۳۸۴.
- شریعتی فرد، مجتبی؛ خزائی، احمدرضا؛ معصومی، جمشید، «کارکرد اقتصادی حج بر توسعه جوامع اسلامی از منظر فقهی»، مجله مطالعات فقه اقتصادی، دوره ۴، شماره ۲، ۱۴۰۱.
- شریف‌زاده، ابوالقاسم؛ مرادی نژاد، همایون، «توسعه‌ی پایدار و توریسم روستایی»، ماهنامه‌ی اجتماعی اقتصادی جهاد، شماره‌ی دویست و پنجاه و یکم، ۱۳۸۱.
- ضرغام، حمید، مدل استراتژیک و گردشگری برای جمهوری اسلامی ایران، چاپ اول، تهران، نشر دفتر هماهنگی طرح جامع توسعه و گردشگری، ۱۳۷۵.
- طهماسبی پاشا، جمعلی؛ مجیدی، روفیا، چشم‌انداز گردشگری سواحل جنوبی دریای خزر و آثار آن بر توسعه‌ی شهرها و روستاهای منطقه مطالعه موردی شهرستان تنکابن (مجموعه مقالات اولین همایش سراسری نقش صنعت گردشگری در توسعه استان مازندران)، چاپ اول، تهران، انتشارات رسانش، ۱۳۸۴.
- طیبی، سید کمیل؛ بابکی، روح‌الله؛ جباری، امیر، «بررسی رابطه توسعه گردشگری و رشد اقتصادی در ایران (۱۳۸۸-۱۳۳۸)»، پژوهش‌نامه علوم انسانی و اجتماعی ویژه اقتصاد، شماره بیست و ششم، ۱۳۸۶.
- غریبه، علی، «حق گردشگری و حقوق عمومی گردشگران خارجی»، فصلنامه علمی- پژوهشی فضای جغرافیایی دانشگاه آزاد اسلامی واحد اهر، شماره نهم، ۱۳۹۰.
- کاظمی، مهدی، «تحلیل ادراک شهروندان زاهدانی در توسعه‌ی گردشگری چابهار»، مجله جغرافیا و توسعه، شماره دوازدهم، ۱۳۸۷.

- مافی، عزت الله و جوانبخت قهفرخی، زهره، «تحلیل راهبردهای توسعه گردشگری با استفاده از مدل سوات با تأکید بر جزیره قشم»، فصلنامه سیاسی - اقتصادی، شماره دویست و هشتاد و چهارم، ۱۳۹۰.
- محصومی، مسعود، ماهیت گردشگری ابعاد اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی - اجتماعی، سیاسی و محیطی گردشگری، چاپ اول، تهران، نشر پیک کوثر، ۱۳۸۵.
- مکارم شیرازی، ناصر، تفسیر نمونه، جلد هجدهم، تهران، نشر اهل بیت، ۱۴۰۰.
- ملکی، محمدحسن؛ خاشعی ورنامخواستی، وحید؛ صفاری نیا، مهدی؛ فتحی، محمدرضا؛ «آینده پژوهی گردشگری مذهبی استان قم با رویکرد سناریو نگاری»، مجله گردشگری و توسعه، شماره بیستم، ۱۳۹۸.
- نجفی ابرندآبادی، علی حسین، «پیشگیری از بزهکاری و پلیس محلی»، مجله تحقیقات حقوقی، شماره بیست و پنجم و بیست و ششم، ۱۳۸۷.
- همایون، محمدهادی، جهانگردی، ارتباطی میان فرهنگی مطالعه تطبیقی الگوی غربی معاصر و الگوی اسلامی، چاپ اول، تهران، انتشارات دانشگاه امام صادق (ع)، ۱۳۹۱.

منابع لاتین

- Ajit, K. Quest for Good Governance, Contribution Find Potential of Religious Institutions as Stakeholders, 2004.
- Bhuiyan, M. A. H., Siwar, C., Ismail, S. M., Islam, R., & Ehsan, D. Potentials of Islamic tourism: A case study of Malaysia on east coast economic region, Australian Journal of Basic and Applied Sciences, 5(6), 2011
- Egresi, I. Bayram, B. and Kara, F. "Tourism at religious sites: a case of Mardin". Geographica Timisiensis, vol. 21, 2012.
- Jackowski, A. and Smith, V. L, "Polish Pilgrim-Tourists", Annals of Tourism Research, 1992.
- Jamison, wand Sunalai, P. The Management of Urban Tourism Distination: The case of Klog Khwang and Phimai, Thailand: UMP-Asia Occasional Paper, No.56, 2002.
- Meda Chesney-Lind, M. M. Invisible Punishment: The Collateral Consequences of Mass Imprisonment. New york: The New Press, 2004.
- Olsen, D. H., Contesting Identity, Space and Sacred Site Management at Tempel Square in Salt Lake City, Utah, a thesis presented to the University of Waterloo, Ontario, C

منابع عربی

- بحرانی، یوسف، الحدائق الناضرة فی أحكام العترة الطاهرة، جلد چهارم، قم، مؤسسه النشر الاسلامی، ۱۳۶۳

